

HISTORICAL-ETHNOGRAPHIC IMAGE OF THE CITY OF AXSIKENT: BASED ON MODERN SOURCES AND MODERN TECHNOLOGY**Mahmudov Mahammadjon No‘monjon o‘g‘li**

Namangan State Institute of foreign languages

Intern-teacher of the Department of Humanities and physical education

Annotation: this article provides detailed scientific feedback on the results and future tasks for the construction and research work on the construction of the axsikent Archaeological Park, which is being organized on the basis of the Axsikent archaeological monument located in the Turgurgan District of Namangan region.

Keywords: Akhsikent, Ghovasoy, Kosonsoy, Chustsoy, Dalvarzin, Ashqoltepa, protogorod, old Akhsi, New Akhsi, Chinese sources, Museum, exhibition objects under the open sky, historical periods, artifacts, waterway, pottery, ironworking.

AXSIKENT SHAHRINING TARIXIY-ETNOGRAFIK QIYOFASI: ZAMONAVIY MANBALAR VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYA ASOSIDA**Mahmudov Mahammadjon No‘monjon o‘g‘li**

Namangan davlat chet tillari instituti

Gumanitar fanlar va jismoniy tarbiya kafedrasida stajyor-o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Namangan viloyati To‘rko‘rg‘on tumanida joylashgan Axsikent arxeologiya yodgorligi asosida tashkil etilayotgan Axsikent arxeologiya parkini bunyod etish bo‘yicha amalga oshirilayotgan qurilish va tadqiqot ishlari bo‘yicha natijalar va istiqboldagi vazifalar haqida batafsil ilmiy mulohazalar yuritilgan.

Kalit so‘zlar. Axsikent, G‘ovasoy, Kosonsoy, Chustsoy, Dalvarzin, Ashqoltepa, protogorod, Eski Aкси, Yangi Aкси, Xitoy manbalari, Muzey, Ochiq osmon ostidagi ko‘rgazma ob‘ektlari, tarixiy davrlar, artefaktlar, suv yo‘li, kulolchilik, temirga ishlov berish.

Farg‘ona vodiysi ilk paleolit davridan boshlab ibtidoiy odamlar yashagan makon hisoblangan. Bu xaqida Janubiy Farg‘onaning So‘x vohasidan topilgan tosh qurollari guvohlik beradi. Keyingi yillarda olib borilgan tadqiqotlarga qaraganda, Shimoliy Farg‘ona, ya‘ni hozirgi Namangan viloyati hududi so‘nggi paleolit davridan boshlab o‘zlashtirila boshlangan. Aniqroq qilib aytganda, bundan 40-50 ming yil avval G‘ovasoy irrigatsiya rayonining tog‘ oldi hududlarida so‘nggi paleolit davri odamlari yashagan. Miloddan avvalgi III minginchi yillarning ikkinchi yarmida G‘ovasoy irmog‘laridan biri hisoblangan Chustsoyning adir orti mikrovohasida, Farg‘ona vodiysida birinchi bo‘lib ilk sug‘orma dehqonchilik yo‘lga qo‘yiladi va hozirgi Chust shahrini shimolidagi Buvanamor yodgorligi o‘rnida dastlabki dehqonchilik manzilgohi shakllanadi. Miloddan avvalgi II minginchi yillarning ikkinchi yarmiga kelib vodiyning boshqa daryo va soylari havzalarining adir

orti mikrovohalarida ham eng qulay yerlar o'zlashtirilib, sug'orma dehqonchilik yo'lga qo'yiladi va qator manzilgohlar paydo bo'ladi. Shu asosda Chust, Dalvarzin, Ashqoltepa kabi ilk shahar tipidagi qarorgohlar ("protogorod") shakllanadi.

Miloddan avvalgi X-IX asrlarda Sharqiy Farg'onada Oqbura va Aravonsoy, Shimoliy Farg'onada Kosonsoyning irmog'lari asosida ilk kanallar quriladi. Natijada, yuzlab gektar yangi yerlar o'zlashtiriladi. Xususan, Sirdaryoning o'ng sohili bo'ylab yastanib yotgan unumdor pasttekisliklarning sug'orish uchun qulay bo'lgan yerlari o'zlashtirilib, dehqonchilik qilinadi. Bu xaqida Eski Aysi yodgorligi tagidan va uning atofida aniqlangan agroirrigatsion qatlamlar va topilmalar guvohlik beradi. Bunga o'xshash holat Farg'ona vodiysining qolgan hududlarida ham yuz beradi. Oqburaning delta qismida Andijonsoy, Aravonsoyning delta qismida Shaxrixonsoy kabi kanallar quriladi. Marg'ilonsoy vohasining Simtepa mikrovohasidagi Simtepa yodgorligi tagidan ham ushbu davrga oid agroirrigatsion qatlamlar (sug'orma dehqonchilik qoldiqlari) topilgan. Keyinchalik, ilk temir davridan boshlab vodiyning daryo va soylari havzalarida shaharlar va urbanizatsiyalashgan qarorgohlar quriladi. Bunga Chust madaniyati negizida shakllangan Eylatan, Qirxujra va Simtepa yodgorliklari o'rnidagi shahar va shahar tipidagi qarorgohlar yaqqol misol bo'la oladi. Miloddan avvalgi III-II asrlardan boshlab Farg'ona vodiysining daryo va soylarini adir oraliq va delta qismilaridagi yerlarning asosiy qismi o'zlashtirilib, yangi shaharlar va urbanizatsiyalashgan qarorgohlar quriladi. Ular ichida Eski Aysi yodgorligi o'rnida miloddan avvalgi III asrning ikkinchi yarmida 40 gektardan ziyod maydonda Farg'ona davlatining poytaxti Farg'ona (xitoycha "Yuan") shahri qurilganligi alohida ahamiyat kasb etadi. Ma'lum bo'lishicha, Axsikat (Axsikent) shahri qadimdan to IX asrning birinchi yarmigacha Farg'ona, IX asrni ikkinchi yarmidan to XI asrni o'rtalarigacha Farg'ona-Axsikat, XI asrning ikkinchi yarmidan boshlab mo'g'ullar bosqinigacha Axsikat deb atalgan. Mo'g'ullar bosqinidan so'ng shahar hozirgi Aysi qishlog'i yaqinidagi Yangi Aysi yodgorligi o'rniga ko'chadi. Bu yerda shahar to XVII asrning o'rtalarigacha, ya'ni kuchli zilzilagacha faoliyat ko'rsatib, manbalarda Axsikat, Aysi, ba'zida Axsikent deb tilga olinadi. Xozirgi kunlarda ushbu shaharning nomi mahalliy xalq orasida Eski Aysi, Aysi yoki

Axsikent nomi bilan saqlanib qolgan.

Dastlab, shahar ikki qismdan iborat bo'lgan: ark (qal'a) va shahriston (Aysi IA, Aysi IB), keyinchalik, miloddan avvalgi II asrda 10 gektarga yaqin maydonda hunarmandlar shahri "rabad" (Aysi II) paydo bo'ladi. Natijada, shahar 3 qismdan iborat bo'lib, maydoni 50 gektardan oshib ketadi. Ilk o'rta asrlarda shahar sharq tomonga kengayib, maydoni taxminan 70 gektarga yaqinlashadi. Rivojlangan o'rta asrlarda uning maydoni 400 gektardan oshib ketib, o'z davrining "megapolisi"ga aylanadi. Xozirgi kunlarda undan 50 ga. dan ziyodroq joy saqlanib qolgan, xolos.

Buyuk ipak yo'li bo'ylab Sharq bilan G'arbni bog'lovchi muhim bo'g'in vazifasini o'tab kelgan Axsikat shahri tarixi o'zbek xalqi va uning davlatchiligi tarixining ajralmas qismi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu poytaxt shahar va uning atrofidagi shaharlar hamda urbanizatsiyalashgan qarorgohlar qoldiqlari asosida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ko'rsatmasi bilan "**Axsikent arxeologiya parki**" tashkil qilinmoqda. Kompleks asosan ikki qismdan iborat bo'ladi:

I. Muzey.

II. Ochiq osmon ostidagi ko'rgazma.

I. Muzei ekspozitsiyasining maqsadi, asosan, Farg'ona vodiysining daryo va soylari havzasidagi vohalarni qadimgi davrdan boshlab inson tomonidan o'zlashtirilishi, dehqonchilikning shakllanishi va rivojlanishi, ilk shahar tipidagi qarorgohlarning paydo bo'lishi va shu asosda shaharlarning qurilishi va rivojlanish tarixini arxeologik materiallar va yozma manbalar asosida bilan ko'rsatish.

Shu asosda quyidagi vazifalar bajariladi:

-G'ovasoy va Kosonsoy vohalarida ilk sug'orma dehqonchilik madaniyatining shakllanish va rivojlanish tarixini ko'rsatish;

-Shimoliy Farg'onada urbanizatsiya jarayonlarining shakllanish va rivojlanish tarixini berish;

-Farg'ona (Axsikat-Axsikent) shahrining paydo bo'lishi va tarixiy topografiyasini ko'rsatish;

-Shaharning moddiy va madaniy merosini har tomonlama yoritib berish;

-Shaharning etnomadaniy va diniy bag'rikenglik va ijodiy hamjihatlik markazi bo'lganligini aks ettirish;

- Farg'ona-Axsikat, Bob (Pop) va Koson shaharlarining Buyuk ipak yo'lidagi o'rnini aks ettirish;

-Shaharning o'zbek milliy hunarmandchiligini rivojlanishida tutgan o'rnini ko'rsatish;

-Shahar madaniy hayotida o'chmas iz qoldirgan buyuk shaxslarning hayoti va ijodiy faoliyati xaqida batafsil ma'lumot berish.

Muзей 2 qavatli bo'lib, uning tag qismi-yarim yarim yerto'la bilan 3 qavatli.

Yarim yerto'la ikki qismdan iborat bo'ladi: 1-qism arxeologik artefaktlar ta'mirlanadigan, tadqiq qilinadigan va saqlanadigan xonalardan iborat bo'ladi. Qazishmalar davrida topilgan barcha artefaktlar shu yerda ta'mirlanib, so'ng ko'rgazmaga qo'yiladi. Shuning uchun, ushbu joy zamonaviy va jahon standartlarida tashkil qilinadi. Bu yerda arxeolog va ta'mirchi-restavratorlar ishlaydi.

2-qismda 50 kishilik kichik konferensiya zali bo'ladi.

Birinchi qavat ikki qismga bo'linadi

1-qismda Farg'ona-Axsikat shahri xarobalaridan topilgan arxitektura qoldiqlarining (mudofaa devorlar, yer osti vodoprovodi, yer osti gumbazli xona, turarjoylar, ustaxonalar, kazarma, hammom, tazarlar) tiklangan ko'rinishdagi nus'halari (kopiya) zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda 3 tildagi (o'zbek, rus, ingliz) tekstlar bilan ta'minlangan holda beriladi. Shu yerni o'zida yodgorlikning ko'rinishlari, qazishma jarayonlarining rangli rasmlari ham ko'yiladi.

Farg‘ona vodiysidagi qadimgi shaharlar va ularning Buyuk ipak yo‘lidagi o‘rni davrma-davr rangli kartalarda beriladi. Qirxujra yodgorligida (Bob-Pop) qazib ochilgan olov ibodatxonasining ko‘rinishi, Mug‘tepa va Mug‘qal‘adagi qadimgi Koson shahrining ko‘rinishlari zamonoviy texnologiyalar yordamida aks ettiriladi. Shu bilan birga, Farg‘ona-Axsikatda tug‘ilib, voyaga yetgan yirik allomalar xaqida ma‘lumotlar, ularning rasmlari va ularning ijodiy faoliyati xaqida ma‘lumotlar beriladi.

2-qismda Axsikent arxeologiya parki boshqaruvi joylashadi va 400 kishilik konferensiya zali bo‘ladi.

Muzeyning ikkinchi qavatida 4 ta katta zal bo‘ladi.

Markaziy Farg‘onadagi mezolit-neolit davriga oid ibtidoiy dehqonchilik (termachilik), Chust madaniyatiga tegishli ilk sug‘orma dehqonchilik va urbanizatsiya jarayonlar kosmosdan olingan rasmlardan foydalangan holda karta- sxemalar va tiklangan landshaftlar ko‘rinishda zamonoviy texnologiyalar yordamida 3 tilda (o‘zbek, rus, ingliz) ko‘rsatiladi. G‘ovasoy va Kosonsoy vohalaridagi urbanizatsiya jarayonlar, Eski Axsi (Axsikent) yodgorligi va uning atrofidagi shaharlar xarobalaridan qazib olingan arxeologik topilmalar davrma- davr xronologik tarzda namoyish qilinadi.

II Ochiq osmon ostidagi ko‘rgazma. Ochiq osmon ostidagi ko‘rgazma Eski Axsi (Axsikent) yodgorligi xududida bo‘lib, asta- sekin bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Chunki yodgorlik 10-15 metrli madaniy qatlamga ega bo‘lib, o‘z bag‘rida 1,5 ming yillik tarixni saqlab kelayapti. Har bir madaniy qatlam ma‘lum bir davr xaqida ma‘lumot beradi. Shuning uchun yodgorlik xududida qaysi obyektida ish boshlanmasin, u yerda qazishma eng yuqori qatlamni (XII-XIII asrning birinchi choragi) o‘rganishdan boshlanadi. O‘tgan yillar davomida, asosan, yuqori qatlamlar yaxshiroq o‘rganilganligi tufayli, dastlabki ko‘rgazma fanga ma‘lum, o‘rganilgan obyektlarda tashkil qilinadi. Shuni takidlash joizki, qaysi obyektida ish boshlansa, o‘sha yerda 24 soatli qo‘riqlash tashkil qilinishi zarur.

Birinchi navbatda mutaxassis arxeologlar nazorati ostida, yodgorlikning muhofazasini to‘liq xal qilish zarur. Buning uchun yodgorlik maxsus devorlar bilan o‘rab olinishi kerak. Xususan, Jomashuy tomonga ketishda yo‘lining chap tomoni bo‘ylab, shahristonni g‘arb tomondan o‘rab turuvchi shahar mudofaa devorining qadimgi ko‘rinishini ilmiy asosda tiklash. Shahriston va sharqiy rabodning shimoliy, sharqiy tomonlarini va g‘arbiy rabodni shimoliy hamda shimoliy-sharqiy tomonlarini kamida 25 m. kenglikda muhofaza zonasini tashlab, so‘ng maxsus devorlar bilan o‘rab olish. Yodgorlikning janub tomonida ham kamida 25 m. muhofaza zonasini qoldirib, setka devor bilan o‘rab olish. Uni tashqarisida yana 25

m. kenglikda joylashgan yerga sholi ekishni to‘xtatish va mavsumiy xavuzlarni quritish - birinchi navbatda amalga oshiriladigan vazifalardir.

Eski Axsi yodgorligi xududida quyidagi osmon ostidagi ko‘rgazma obyektlar tashkil qilinadi:

ark (sitadel) devori, kazarma va yer osti yo‘lini ochish, ta‘mirlash, konservatsiya qilish va uni ko‘rgazmaga tayyorlash;

sharqiy roboddagi (Axsi III) hammom qoldiqlarini ochish, ta'mirlash, konservatsiya qilish va uni ko'rgazmaga tayyorlash;

g'arbiy roboddagi (Axsi II) IX -XI asrlarga oid turarjoyini (uy) ochish, ta'mirlash, konservatsiya qilish va uni ko'rgazmaga tayyorlash;

birinchi shahristondagi (Axsi IB) yer osti vodoprovodini ochish, ta'mirlash, konservatsiya qilish va uni birga-bir nus'hasini (kopiya) tayyorlab, ko'rgazmaga qo'yish;

birinchi shahristondagi yer osti gumbazli tagxona va uning atrofini arxeologik o'rganish, konservatsiya qilish. Gumbazli tagxonani birga-bir nus'hasini (kopiya) tayyorlash va uni ko'rgazmaga qo'yish;

turistik mavsumda yodgorlik xududidagi arxeologik tadqiqotlar olib borilayotgan obyektlarning birida arxeologik turizm tashkil qilish;

yodgorlikning janubida birinchi muhofaza zonasidan tashqarida maxsus yo'lakcha tashkil qilinib, u yerdan sayyohlarga 1,5 ming yillik madaniy qatlamlar panarammasi ko'rsatiladi. Ushbu panarammani Sirdaryo orqali maxsus jihozlangan kayiqlarda ham kuzatsa bo'ladi.

Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ko'rsatmasi bilan tashkil qilinayotgan **“Axsikent arxeologiya parki”** Respublika madaniy hayotida katta voqelik hisoblanadi. Ushbu Majmua ilmiy-amaliy markaz hisoblanib, u mahalliy va xorijiy ziyoratchilar hamda sayyohlarning keng ko'lamli tashrif qiladigan maskaniga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Заднепровский Ю. А., Матбабаев Б. Х. Городище Мархамат (некоторые итоги изучения) // История материальной культуры Узбекистана. Таш., 1991. Вып. 25.
2. Козенкова В. И. Археологические работы в Андижанской области в 1956 г. // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. 1959. Вып. 76. С. 60
3. Матбобоев Б. Мингтепа: археологик казишмалар ва уларнинг таҳлили. Водийнома А 2019 №3(14) Б.57.; Матбабаев Б.Х. и др. Отчет Узбекско-Китайской совместной археологической экспедиции о проделанных работах на городище Мингтепа в 2012 году. - Самарканд, 2013;
4. Матбабаев Б.Х., Машрабов З.З. Древний и средневековый Андижан (историко-археологическое исследование). Т-2011;
5. Матбобоев Б.Х., Умматов А. Мингтепадан топилган қадимий ноёб тасвирий санъат асари // Моддий-маънавий мерос ва умумбашарий кадриятлар. Илмий мақолалар тўплами. Т-2019.
6. Торгоев А.И. Мархамат // Большая российская энциклопедия